

Sygn. akt IV CSK 121/13

WYROK W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 14 listopada 2013 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Irena Gromska-Szuster (przewodniczący, sprawozdawca)
SSN Mirosław Bączyk
SSN Iwona Koper

w sprawie z powództwa R. S.
przeciwko Skarbowi Państwa - Centralnemu Zarządowi Służby Więziennej
w W.
o zapłatę,
po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym w Izbie Cywilnej
w dniu 14 listopada 2013 r.,
skargi kasacyjnej powoda
od wyroku Sądu Apelacyjnego
z dnia 15 listopada 2012 r.,

**uchyła zaskarżony wyrok i przekazuje sprawę Sądowi
Apelacyjnemu do ponownego rozpoznania oraz i
rozstrzygnięcia o kosztach postępowania kasacyjnego.**

UZASADNIENIE

Zaskarżonym wyrokiem z dnia 15 listopada 2012 r. Sąd Apelacyjny oddalił apelację powoda od wyroku Sądu pierwszej instancji oddalającego powództwo R. S. przeciwko Skarbowi Państwa- Centralnemu Zarządowi Służby Więziennej w W. o zadośćuczynienie za naruszenie dóbr osobistych w postaci zdrowia, poszanowania życia osobistego i godności w wyniku odbywania kary pozbawienia wolności w przeludnionych celach, okresowo bez możliwości korzystania z łóżka, przeprowadzenia badania lekarskiego na korytarzu w obecności współwięźniów i personelu, naruszania nietykalności cielesnej powoda i narażania go na utratę zdrowia.

Sądy ustaliły, że powód od 1993 r. do chwili obecnej odbywa karę pozbawienia wolności w Zakładzie Karnym w C. W okresie od 30 marca 2009 r. do 27 sierpnia 2009 r. przebywał w celach, w których powierzchnia na jednego osadzonego wynosiła 2,55 m. kw. W tym czasie obowiązywały zarządzenia Dyrektora Zakładu Karnego w C. Nr 5/2009 z dnia 27 stycznia 2009 r. i Nr 31/2009 z dnia 5 czerwca 2009 r., dotyczące umieszczenia osadzonych w warunkach, w których powierzchnia mieszkalna wynosi mniej niż 3 m. kw. na jednego osadzonego. O zarządzeniach tych był poinformowany Wydział Penitencjarny Sądu Okręgowego w L.

Cele, w których przebywał powód były wyposażone zgodnie z wymaganiami rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 października 2003 r. w sprawie warunków bytowych osób osadzonych w zakładach karnych i aresztach śledczych, miały wydzielone kąpiki sanitarne. Powód miał zapewnioną możliwość udziału w zajęciach kulturalno-oświatowych oraz opiekę medyczną.

W dniu 8 września 2011 r. wizyty lekarskie odbywały się na korytarzu Zakładu Karnego w obecności innych osób. Powód zgłosił lekarce swoje dolegliwości, nie chciał się jednak rozebrać w celu badania, otrzymał leki.

W tym stanie faktycznym Sąd Okręgowy uznał roszczenie powoda za nieuzasadnione. Stwierdził, że powód nie udowodnił, iż w wyniku naruszenia

jego dóbr osobistych doznał uszczerbku na zdrowiu. W ocenie Sądu fakt, że w dniu 8 września 2011 r. podczas wizyty lekarskiej był badany na korytarzu, nie może uzasadniać roszczenia w tym zakresie, skoro powód otrzymał leki, a proces leczenia zakończył się pomyślnie.

Odnosząc się do faktu przebywania w celach, w których powierzchnia na jednego osadzonego była mniejsza od dopuszczalnej, Sąd Okręgowy uznał, że nie rodzi to po stronie powoda roszczenia o zadośćuczynienie, gdyż to działanie pozwanego nie było bezprawne skoro odbywało się na podstawie stosownych zarządzeń dyrektora zakładu karnego, wydanych na podstawie art. 248 § 1 k.k.w.

Sąd Apelacyjny rozpoznając apelację powoda, oddalił zawarte w niej wnioski dowodowe jako spóźnione w świetle art. 381 k.p.c. Podzielił ustalenia faktyczne i ocenę prawną Sądu pierwszej instancji. Stwierdził, że roszczenie nie zostało udowodnione, jak również brak podstaw do przypisania bezprawności działaniu strony pozwanej w zakresie umieszczenia powoda w przeludnionych celach, skoro odbywało się to na podstawie zarządzeń dyrektora zakładu karnego, o czym informowany był sędzia penitencjarny. Stwierdził również, że nie w każdym przypadku osadzenia więźnia w celi o powierzchni mniejszej od wymaganej zachodzą podstawy do przyznania zadośćuczynienia pieniężnego. Uznał, że w rozpoznawanej sprawie brak podstaw do zasądzenia takiego zadośćuczynienia skoro wszystkie inne warunki odbywania kary nie naruszały dóbr osobistych powoda.

W skardze kasacyjnej opartej na obu podstawach, powód w ramach zarzutów procesowych wskazał na naruszenie art. 239 w zw. z art. 155 § 1 w zw. z art. 261 § 1 i 2 k.p.c. oraz art. 271 § 1 i art. 276 § 1 k.p.c. przez nie pouczenie powoda o możliwości przedstawienia na piśmie pytań do świadków oraz nie pouczenie przez Sąd świadka G. P. o braku podstaw do odmowy składania zeznań; art. 3 i art. 233 § 2 k.p.c. przez brak reakcji Sądu na niewykonanie przez stronę pozwaną zarządzenia Sądu zobowiązującego do wskazania osób przebywających w celach razem z powodem, co uniemożliwiło mu złożenie dalszych wniosków dowodowych; art. 5, art. 212 § 1 i 2 i art. 232 k.p.c. przez nieudzielenie powodowi pouczeń co do inicjatywy dowodowej, naruszenie zasady równości stron przez nie

zakreślenie stronie pozwanej terminu do zgłaszania wniosków dowodowych i jednocześnie zakreślenie powodowi nierealnego terminu na złożenie takich wniosków; art. 5, art. 212 § 1 i 2, art. 117 § 1 i 5 k.p.c. w zw. z art. 391 § 1 k.p.c. przez nieudzielenie niezbędnych pouczeń co do możliwości złożenia ponownego wniosku o ustanowienie pełnomocnika z urzędu, którego udział był w sprawie niezbędny z uwagi na nieporadność powoda; art. 378 § 1 w zw. z art. 379 pkt 5 k.p.c. przez oddalenie apelacji i nie uwzględnienie z urzędu nieważności postępowania z powodu pozbawienia powoda możliwości obrony swych praw; art. 378 § 1 k.p.c. przez nie odniesienie się do zarzutu apelacyjnego opartego na poglądzie wyrażonym przez Sąd Najwyższy w uchwale składu siedmiu sędziów z dnia 18 października 2011 r., III CZP 25/11, oraz art. 99 w zw. z § 2 i § 11 pkt 25 oraz § 13 ust. 1 pkt 2 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 września 2002 r. w sprawie opłat za czynności adwokackie oraz ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu, przez zasądzenie od powoda na rzecz pełnomocnika strony pozwanej kosztów postępowania apelacyjnego w wysokości przekraczającej 45-krotnie stawkę minimalną.

W ramach pierwszej podstawy kasacyjnej skarżący zarzucił naruszenie art. 23, art. 24 k.c. w zw. z art. 4 § 1 k.k.w., art. 110 § 2 k.k.w. i art. 3 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (dalej: KOPCzPW) oraz art. 448 k.c. przez błędną wykładnię polegającą na przyjęciu, że mimo nie zapewnienia powodowi zagwarantowanej powierzchni celi i naruszenia jego dobra osobistego w postaci godności i prawa do intymności, powód nie doznał krzywdy; art. 248 § 1 k.k.w. przez błędną wykładnię polegającą na uznaniu, że utrzymywanie się przez dłuższy czas sytuacji osadzenia skazanych w celach o powierzchni mniejszej od dopuszczalnej, jest „szczególnie uzasadnionym wypadkiem” w rozumieniu tego przepisu oraz art. 45 ust. 1 Konstytucji i art. 6 ust. 1 KOPCzPW, w zw. § 307 Regulaminu urzędowania sądów powszechnych przez niedoprowadzenie powoda na rozprawę apelacyjną, mimo złożenia przez niego stosowanego wniosku w tym przedmiocie i potrzeby wysłuchania powoda, co doprowadziło do naruszenia prawa powoda do rzetelnego procesu.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Zgodnie z utrwalonym stanowiskiem Sądu Najwyższego, najszerzej przedstawionym w uchwale składu siedmiu sędziów z dnia 18 października 2011 r. III CZP 25/11 (OSNC 2012/2/15), umieszczenie osoby pozbawionej wolności w celi o powierzchni przypadającej na osadzonego mniejszej niż 3 m.kw. może stanowić wystarczającą przesłankę stwierdzenia naruszenia jej dóbr osobistych. Z uwagi na to, że według standardów rekomendowanych przez Radę Europy, powierzchnia przypadająca jednemu więźniowi w zakładzie karnym powinna być nie mniejsza niż 4 m.kw, trzeba uznać, że oznaczenie w art. 110 k.k.w. obowiązującej w Polsce normy na poziomie 3 m.kw. jest równoznaczne z ustawieniem standardu na najniższym możliwym poziomie i jak stwierdził Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 26 maja 2008 r. SK 25/07 (OTK-A 2008/4/62), przy naruszeniu tego standardu nie można mówić o humanitarnym traktowaniu skazanego, a tym samym dochodzi do naruszenia art. 40 i art. 41 ust. 1 Konstytucji oraz art. 6 KOPCzPW.

W okresie objętym pozwem obowiązywał art. 248 § 1 k.k.w., który dopuszczał możliwość osadzenia skazanego w celi o powierzchni mniejszej od przewidzianej w nim normy, jeżeli zachodził szczególnie uzasadniony wypadek i dyrektor zakładu karnego wydał w tym przedmiocie stosowne zarządzenie. We wskazanym wyżej wyroku Trybunał Konstytucyjny stwierdził niezgodność tego przepisu z Konstytucją przede wszystkim z uwagi na brak określenia kryteriów pozwalających na uznanie, że zachodzi szczególnie uzasadniony wypadek oraz nie określenie czasokresu, w jakim można skazanego umieścić w mniejszej celi i brak wskazania, o ile powierzchnia ta może być mniejsza od przewidzianej normy. Z dniem 6 grudnia 2009 r. przepis art. 248 § 1 k.k.w. utracił moc a jego regulację zastąpił art. 110 k.k.w.

W okresie obowiązywania art. 248 § 1 k.k.w. w orzecznictwie Sądu Najwyższego dotyczącym naruszenia dóbr osobistych skazanego przez osadzenie go w celi o powierzchni mniejszej niż dopuszczalna przyjmowano, że przepis ten musi być wykładany ściśle, a nawet restrykcyjnie. To na stronie pozwanej - zgodnie z zasadami art. 23 k.c. - spoczywał ciężar udowodnienia, że ograniczenie powierzchni celi, przyjęte w wydanym przez dyrektora zakładu karnego na

podstawie art. 248 § 1 k.k.w. zarządzeniu, nastąpiło z konkretnej przyczyny o charakterze nadzwyczajnym i na krótki czas, a więc udowodnienie zaistnienia sytuacji tymczasowej o wyjątkowym charakterze, wyłączającej bezprawność naruszenia dóbr osobistych. Na sądzie zaś spoczywał obowiązek wnikliwej oceny, przy zastosowaniu kryteriów konstytucyjnej ochrony godności i praw osób odbywających karę pozbawienia wolności oraz art. 6 KOPCzPW, czy rzeczywiście zachodziły podstawy do wydania zarządzenia dopuszczającego ograniczenie powierzchni celi przypadającej na jednego skazanego poniżej normy (porównaj między innymi wyroki Sądu Najwyższego z dnia 28 lutego 2007 r., V CSK 431/06, OSNC 2008/1/13, z dnia 17 marca 2010 r. II CSK 486/09 i wskazaną wyżej uchwałę z dnia 18 października 2011 r., III CZP 25/11).

W tej sytuacji należy uznać za uzasadnione kasacyjne zarzutu oparte na pierwszej podstawie, gdyż Sądy obu instancji nie podjęły w żadnym zakresie oceny zasadności wydania przez Dyrektora Zakładu Karnego zarządzeń z dnia 27 stycznia 2009 r. i z dnia 5 czerwca 2009 r. W szczególności poza oceną Sądów znalazło się to, czy wskazane zostały w zarządzeniach i czy rzeczywiście wystąpiły w tym okresie szczególne i wyjątkowe okoliczności, uzasadniające ograniczenie powierzchni przypadającej na jednego osadzonego do wielkości poniżej przewidzianej normy oraz czy okres, na który przewidziano to ograniczenie był uzasadniony. W konsekwencji Sądy nie dokonały oceny, czy zaistniały przesłanki art. 248 § 1 k.k.w. do wydania przedmiotowych zarządzeń, a więc czy wystąpiła szczególna, wyjątkowa sytuacja uzasadniająca ograniczenie normy powierzchniowej celi na okres wskazany w zarządzeniach wydawanych na kolejne okresy półroczne. Bez takiej zaś oceny nie było podstaw do uznania, że nastąpiło uchylenie bezprawności działania uzasadniające oddalenie powództwa.

Naruszenie art. 448 k.c. nastąpiło również przez nie rozważenie i nie wskazanie w uzasadnieniu zaskarżonego wyroku konkretnych okoliczności, które uzasadniają ocenę Sądu Apelacyjnego, że nawet przy przyjęciu, iż ograniczenie powierzchni celi naruszało dobra osobiste powoda i było bezprawne, nie ma podstaw do przyznania mu zadośćuczynienia przewidzianego w art. 448 k.c. Ogólnikowe stwierdzenie, że ponieważ „zabezpieczone zostały wszelkie inne warunki odbywania przez powoda kary w warunkach nienaruszających jego dóbr

osobistych”, jest niewystarczające. Jak wskazał Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 7 lutego 2005 r. SK 49/03 (OTK-A 2005/2/13), użyte w art. 448 k.c. sformułowanie „sąd może” przyznać zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę nie oznacza fakultatywności przyznania zadośćuczynienia a jedynie to, że jeżeli sąd stwierdzi, iż krzywda została wyrządzona przez naruszenie dobra osobistego, to powinien określić jej rozmiar i skutki, ustalić, czy możliwe jest jej naprawienie w drodze niepieniężnej oraz czy zachodzi potrzeba jej naprawienia w drodze zadośćuczynienia pieniężnego, a w takim wypadku obowiązany jest określić kwotę, która jest w tym zakresie odpowiednia (porównaj też wyrok Sądu Najwyższego z dnia 18 kwietnia 2013 r. III CSK 232/12, niepubl.). Ocena, czy naruszenie dobra osobistego uzasadnia zasądzenie zadośćuczynienia na podstawie art. 448 k.c. wymaga zaś rozważenia wszystkich okoliczności dotyczących warunków odbywania przez pokrzywdzonego kary pozbawienia wolności, w tym także długości odbywania kary w przeludnionych celach, uciążliwości z tym związanych, poczucia krzywdy i jego stopnia oraz innych okoliczności, które mogą zwiększać lub osłabiać poczucie krzywdy (porównaj między innymi orzeczenia Sądu Najwyższego z dnia 7 grudnia 2011 r. V CSK 113/11 i z dnia 14 czerwca 2012 r. I CSK 489/11, niepubl.). Wszystko to pozostało poza oceną Sądu Apelacyjnego, podobnie jak zarzut powoda naruszenia jego dóbr osobistych w wyniku przeprowadzenia w dniu 8 września 2011 r. badań lekarskich na korytarzu zakładu karnego, który to zarzut Sąd pierwszej instancji błędnie ocenił w ramach badania kwestii doznania przez powoda uszczerbku na zdrowiu, a nie zarzucanego naruszenia jego godności i prawa do intymności. Z tych wszystkich względów kasacyjny zarzut naruszenia art. 448 k.c. należy uznać za uzasadniony.

Uzasadniony jest także zarzut naruszenia art. 378 § 1 k.p.c., choć nie w sposób przedstawiony przez skarżącego, a w wyniku nie rozpoznania przez Sąd Apelacyjny procesowych zarzutów apelacji, ani wszystkich wniosków w niej zawartych.

W apelacji, sporządzonej przez powoda osobiście, zgłosił on szereg zarzutów procesowych, choć nie powołał się na naruszenie określonych przepisów prawa procesowego, co jest zrozumiałe, skoro nie jest prawnikiem. Zarzucił bezpodstawną odmowę ustanowienia pełnomocnika z urzędu, niedoprowadzenie

go na przesłuchanie świadków, mimo że odbyło się ono w sądzie w miejscowości, w której przebywał w zakładzie karnym, brak pouczenia i obciążenie go obowiązkiem udowodnienia okoliczności dotyczących bezprawności działania pozwanego, których udowodnienie obciąża stronę pozwaną. Zgłosił też wniosek o doprowadzenie go na rozprawę apelacyjną. Wszystkie te zarzuty i wnioski pozostały poza oceną Sądu Apelacyjnego, co stanowi naruszenie art. 378 § 1 k.p.c. uniemożliwiające oceną prawidłowości zaskarżonego rozstrzygnięcia.

Rację ma również skarżący, że Sąd Apelacyjny pominął także inne uchybienia procesowe, do których doszło w postępowaniu przez Sądem pierwszej instancji, w tym naruszenie wskazanych w skardze kasacyjnej przepisów postępowania: art. 5 i art. 212 § 1, art. 261 §1 i 2 k.p.c., art. 271 § 1 i art. 276 § 1 k.p.c., przez nie pouczenie powoda o jego prawach i obowiązkach procesowych, między innymi dotyczących wniosków dowodowych i treści art. 162 k.p. oraz o możliwości przedstawienia na piśmie pytań do świadków w sytuacji gdy nie został on doprowadzony na rozprawę, na której świadkowie byli przesłuchiwać, a także brak reakcji Sądu na bezpodstawną odmowę złożenia zeznań przez świadka G. P. Zasadnie także skarżący zarzuca naruszenie przez Sąd pierwszej instancji art. 233 § 2 k.p.c. przez brak oceny, jakie znaczenie nadać odmowie przedstawienia przez stronę pozwaną dowodów i nie wykonanie przez nią zobowiązania sądu do wskazania nazwisk osób, z którymi powód przebywał w przeludnionych celach. W sytuacji, gdy strona pozwana działała przez zawodowego pełnomocnika: radcę Prokuratury Generalnej Skarbu Państwa, zaś powód, wobec odmowy ustanowienia pełnomocnika z urzędu, występował osobiście, naruszenie powyższych przepisów skutkujące opisanymi uchybieniami, choć nie doprowadziło do pozbawienia powoda możliwości obrony swoich praw i nieważności postępowania na podstawie art. 379 pkt 5 k.p.c., jak zarzuca skarżący, to jednak doprowadziło do naruszenia zasady równości stron i ich prawa do rzetelnego procesu sądowego (porównaj wyrok Sądu Najwyższego z dnia 2 grudnia 2011 r., III CSK 136/11, niepubl.), a ostatecznie także do niewyjaśnienia okoliczności faktycznych istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy, co uniemożliwiało prawidłowe zastosowanie przepisów prawa materialnego.

Na koniec należy stwierdzić, że zasadnie także skarżący zarzucił naruszenie wskazanych w skardze kasacyjnej przepisów dotyczących kosztów procesu

i stawek za udzielenie pomocy prawnej. Zgodnie bowiem z § 2 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 3 lutego 2012 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie opłat adwokackich i opłat dla radców prawnych oraz ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu (Dz. U. z 2012 r., poz. 150 oraz Dz. U. z 2002 r., Nr 163, poz. 1348 i 1349, ze zm.), w sprawie - do określenia wysokości stawek wynagrodzenia należnego pełnomocnikowi strony pozwanej - miał zastosowanie § 11 pkt 25 rozporządzenia, przewidujący stawkę 120 zł. Sąd Apelacyjny zasądzając od powoda na rzecz strony pozwanej kwotę 5 400 zł tytułem zwrotu kosztów postępowania apelacyjnego, nie uzasadnił z jakich powodów tak znacznie przekroczył stawkę minimalną przewidzianą w tym przepisie.

Biorąc wszystkie te okoliczności pod uwagę Sąd Najwyższy na podstawie art. 398¹⁵ k.p.c. uchylił zaskarżony wyrok i przekazał sprawę Sądowi Apelacyjnemu do ponownego rozpoznania i rozstrzygnięcia o kosztach postępowania kasacyjnego (art. 108 § 2 w zw. z art. 391 § 1 i art. 398²¹ k.p.c.).